स्थानीय तहको कार्यक्रम संचालन मार्गदर्शन

(नेपाल सरकार, माननीय मन्त्रीस्तरको मिति २०७९/४/३ को निर्णय अनुसार स्वीकृत)

(सशर्त अनुदान मार्फत हस्तान्तरित आयुर्वेद कार्यक्रम)

२०७९/०८०

नेपाल सरकार
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय
आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभाग,टेकु

विषयसूचि

आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा कार्यक्रम १

१) नागरिक आरोग्य कार्यक्रम.. २

२) विद्यालय आयुर्वेद तथा योग शिक्षा कार्यक्रम.. ४

३) जेष्ठ नागरिकको लागि स्वास्थ्य प्रबर्धन सेवा कार्यक्रम ६

४) स्तनपायी आमालाई मातृशिशु सुरक्षार्थ दुग्धबर्धक जडिबुटी जन्य औषधि वितरण कार्यक्रम ७

५) पूर्वपञ्चकर्म कार्यक्रम... ८

६) औषधि खरिद.. ८

७) मेडिकल सामाग्रि,उपकरण तथा मेसिनरी औजार खरिद ९

८) कार्यालय संचालन तथा प्रशासनिक खर्च (अनिवार्य दायित्व) १०

अनुसूचिहरू..११

आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा कार्यक्रम

नेपालको संविधान २०७२को भाग ४ को धारा ५१ को ७ मा (ज)'नेपालको परम्परागत चिकित्सा पद्दतिको रुपमा रहेको आयुर्वेद, प्राकृतिक चिकित्सा र होमियोप्याथिक लगायतका स्वास्थ्य पद्धतिको संरक्षण र प्रवर्धन गर्ने' भनी प्राथमिकताका साथ उल्लेख गरिएको छ । संविधानका अनुसूचीहरूमा आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्साका विभिन्न आयामलाई महत्वपूर्ण स्थान दिइएको छ ।

पन्धौंपञ्चबर्षिययोजनामा आयुर्वेद प्राकृतिक चिकित्सा तथा अन्य चिकित्सा पद्धतिहरुको योजनावद्ध विकास र बिस्तार गर्ने रणनीति उल्लेख छ । स्थानीय स्तरमा उपलव्ध औषधीजन्य जडीवुटी,खनिज एवं जान्तव द्रव्यको पहिचान,संरक्षण,संकलन,प्रवद्र्धनको लागि संरचना निर्माण गरिने,प्रचलित प्राकृतिक चिकित्सा,वैकल्पिक तथा अन्य चिकित्सा पद्धति तथा सेवाहरुलाई निश्चित मापदण्डका आधारमा सूचीकृत,व्यवस्थित गर्दै आयुर्वेद,पञ्चकर्म,योग र प्राकृतिक चिकित्साको विशिटिकृत सेवा सहितको राष्ट्रिय आयुर्वेद,योग,ध्यान,प्राणायाम मनोपरामर्श,पञ्चकर्म तथा प्राकृतिक चिकित्सा सेवा केन्द्रको स्थापना गरी स्वास्थ्य पर्यटनलाई प्रवद्र्धन गरिने र "मेरो स्वास्थ्य मेरो जिम्मेवारी" लाई प्रभावकारी वनाउन स्वस्थ भान्साको अवधारणा अनुरुप स्वस्थ खानाको प्रयोग गर्न हरेक नागरिकलाई सुसूचीत गर्दै स्वस्थ वातावरण र सक्रिय जीवनशैलीको प्रवद्र्धन गर्न साइकल लेन,एक घर एक करेसाबारी, सार्वजनिक पार्क,व्यायामहल,योगाभ्यास तथा पञ्चकर्म केन्द्रको निर्माण तथा स्थापनाको लागि सरोकारवालासंग समन्वय तथा पैरवी गर्ने उल्लेख छ ।

आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा सेवा व्यवस्थापन तथा प्रवाहका लागि संघमा केन्द्रिय आयुर्वेद चिकित्सालय र होमियोप्याथीक अस्पताल, प्रदेश स्तरमा आयुर्वेद चिकित्सालयहरू,७७ वटै जिल्लामा जिल्ला स्तरीय आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्था तथा स्थानीय स्तरमा ३०५ वटा आयुर्वेद औषधालयवाट आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवा प्रवाह भै ७५३ स्थानीय तह मध्ये ३१३ मा आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाको सेवा विस्तारित छ भने बाँकि ४४० स्थानीय तहमा सेवा विस्तारित हुन जरूरी छ । यस सन्दर्भमा प्रदेश अन्तर्गत आयुर्वेद संस्थाहरूमा संघिय सशर्त अनुदानबाट यस आ.व.मा सञ्चालन हुने देहाय बमोजिमका कार्यक्रमहरूको गुणस्तरीय सञ्चालन, व्यवस्थापकीय पक्षको सुधार तथा कार्यक्रम सञ्चालनमा एकरूपता ल्याउन यो मार्गदर्शन तयार पारीएको छ ।

यस विभागबाट स्थानीय तहको लागि सशर्त अनुदान मार्फत कार्यसंचालन र कार्यक्रममा एकमुष्ठ विनियोजित रकमलाई स्वीकृत दरवन्दि अनुसार तलव, भत्ता, लुगा भत्ता र कार्यसंचालनमा पानी विजुली, लगायतका अनिवार्य दायित्वका खर्चलाई नेपाल सरकारको खर्च शिर्षकको विवरण अनुसार र कार्यक्रमको हकमा मार्गदर्शनमा व्यवस्था भए बमोजिम बाँडफाँड (एकमुष्ट क्रियाकलापमा एक भन्दा वढी उप क्रियाकलाप भएमा) **गरी SuTRA मा (बजेट तर्जुमा>>सशर्त अनुदान>>अनुदान बाँडफाँड) खर्च** लेख्नु पर्ने छ ।

१) नागरिक आरोग्य कार्यक्रम

परिचय	नेपाल सरकारको बार्षिक नीति तथा कार्यक्रम अनुसार व्यक्तिको खानपिन आनिवानी , योग र ध्यान जस्ता कृयाकलापलाइ ,र व्यवहारमा सुधार गर्न शारिरीक ब्यायाम दैनिक जीवनचर्याको रूपमा विकास गरि सवै नागरिकको स्वस्थ जीवन सुनिश्चित गर्न स्थानीय तहसंगको सहकार्य र आम नागरिकको सहभागितामा नागरिक आरोग्य अभियान संचालन गर्न यो कार्यक्रम राखिएको हो
उद्देश्य	स्वस्थ जीवनशैली अवलम्वनका लागि अभियानमूलक कार्यक्रमहरू संचालन गरि सर्ने तथा नसर्ने रोगको रोकथाम तथा न्यूनिकरण गर्ने ।
अपेक्षित प्रतिफमल	स्वस्थ जीवनशैली अवलम्वनको माध्यमबाट नागरिकको स्वास्थ्य प्रवर्धन भएको हुनेछ । विभिन्न सर्ने तथा नसर्ने रोगहरुबाट बच्न सघाउ पुग्नेछ ।

सन्चालन प्रकृया	कार्यक्रम संचालन गर्ने निकायः— आयुर्वेद औषधालय संचालन विधिः— नागरिक आरोग्य अभियान संचालनको लागि नागरिक आरोग्य कार्यक्रम संचालन निर्देशिका२०७६- बमोजिम स्थानीय नागरिक आरोग्य समिति र आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवा नपुगेका वडामा कम्तिमा १ का दरले ५ स्थानमा सम्वन्धित वडा संग समन्वय गरी नागरीक आरोग्य समूह गठन गरि विवरण अनिवार्य रूपमा आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभागमा पठाउने । "मेरो स्वास्थ्य मेरो जिम्मेवारी"को अवधारणालाइ साकार पार्न सम्वन्धित स्थानीय तहको सहयोगमा औषधालयबाट आवश्यक जनशक्ति खटाई गठित नागरिक अरोग्य समूहसंग समन्वय गरि मासिक रूपमा तपशील बमोजिमका नागरिक आरोग्य अभियान संचालन गर्ने । तपशील स्थानिय तह स्थानीय , तहमा भएका स्वास्थ्य संग सम्बन्धित अन्य संघ सस्था र वडा कार्यालय सँग समन्वय गर्दै स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रममा सहभागिता जनाउने । केन्द्रबाट प्राप्त भएको प्रश्नावलीका आधारमा घरदैलोमा गई तथ्याङ्क संकलन गरि आवश्यकतानुसार आरोग्यता सम्वन्धी परामर्श सेवा प्रदान गर्ने । स्वस्थ जीवनशैली, योग तथा जडिबुटी सम्बन्धी जानकारी स्थानीय विद्यालय र समूदायलाई दिने। नागरिक आरोग्य अभियानसंग सम्बन्धित पुस्तक, पम्पलेट, ब्रोसर तथा हाते पुस्तिका लगायतका सूचनामूलक सामाग्रिहरू सम्बन्धित व्यक्ति, समूदाय तथा विद्यालयमा वितरण गर्ने । लक्षित समूहः—आम सेवाग्राहीहरु ।
बजेट बाँडफाँड	१,५०,०००।—(संचालन खर्च) ।
	उल्लेखित कार्यक्रम बाहेक थप बजेटको सुनिश्चितता भै पालिकाबाट सम्वन्धित कुनै वडामा स्थापना हुने नागरिक आरोग्य सेवा केन्द्रको हकमा आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभागको समन्वय र परामर्शमा स्थानीय तहका वडाका स्वास्थ्य संस्थामा नागरिक आरोग्यक सेवा केन्द्र स्थापना सम्वन्धी निर्देशिका २०७७ बमोजिम गर्नुपर्नेछ
सन्दर्भ सामाग्री	नागरिक आरोग्य कार्यक्रम संचालन निर्देशिका २०७६ तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम,निर्देशिका ।

२) विद्यालय आयुर्वेद तथा योग शिक्षा कार्यक्रम

परिचय	स्वस्थवृत्त (दिनचर्या, ऋतुचर्या, आहारविहार आदी), सदवृत्त, आचार रसायन, जीवनशैली सम्बन्धी सचेतना तथा स्थानीयस्तरमा प्राप्त हुने जडिवुटीको उपयोगीता बारे जानकारी गराउन र योगको बारेमा जानकारी दिनुका साथै योगका विभिन्न क्रियाकलापहरुको अभ्यास गराउन विद्यालय आयुर्वेद स्वास्थ्य तथा योग शिक्षा कार्यक्रम राखीएको हो ।
उद्देश्य	स्वस्थवृत्त (दिनचर्या, ऋतुचर्या, आहार, विहार आदि), स्वस्थ जीवनशैली सम्बन्धी सचेतना गराउने । योगको बारेमा जानकारी दिने तथा योगका विभिन्न क्रियाकलापहरुको अभ्यास गराउने । घर वरिपरीका जडिबुटि र यिनको उपयोगको सम्वन्धमा सामान्य जानकारी गराउने ।
अपेक्षित प्रतिफल	स्वस्थवृत्त (दिनचर्या, ऋतुचर्या, आहार, विहार आदि), स्वस्थ जीवन शैली सम्बन्धी सचेतना प्राप्त भई स्वस्थ समाज निर्माण भएको हुनेछ । स्थानीयस्तरमा प्राप्त हुने जडिवुटीको उपयोगिता बारे जानकारी भई विद्यालय परिसर तथा आफ्नो घरवरिपरि पनि रोप्न प्रोत्साहित हुनेछन् । स्वस्थ जीवनका लागि योगको महत्व बारेमा जानकारी प्राप्त भई योगअभ्यास आफूले पनि गर्ने र अरुलाई पनि सिकाउने छन् ।

सन्चालन प्रकृया	सञ्चालन गर्ने निकायः आयुर्वेद औषधालय । संचालन विधीः एक सामुदायिक र एक संस्थागत का दरले, सामुदायिकको हकमा विद्यालय नर्सिङ कार्यक्रम संचालन भएक विद्यालयलाई प्राथमिकता दिई कम्तिमा २ माध्यामिक विद्यालय छनौट गर्ने प्रत्येक विद्यालयका प्राधानाध्यापक, स्वास्थ्य तथा शारिरीक शिक्षा विषयका शिक्षक, नर्सिङ कर्मचारी(विद्यालय नर्सिङ कार्यक्रम संचालन भएको विद्यालयको हकमा) समेत प्रति विद्यालय कम्तिमा ५ जना शिक्षक शिक्षिकालाई विभागले तयार गरेको Module For Ayurveda and Yoga Education at School मा आधारित रहि कार्यक्रम सम्वन्धमा अभिमुखिकरण गराउने । सम्वन्धित शिक्षक शिक्षिका मार्फत हप्तामा कम्तिमा १ कक्षाका दरले उल्लेखित मोड्युलमा आधारित रहि कार्यक्रम संचालन गर्न प्रोत्साहित गर्ने । सम्वन्धित कार्यालयले त्रैमासिक रूपमा अनुगमन,निरिक्षण तथा समन्वय गर्ने कक्षा संचालन गर्दा ध्यान दिनुपर्ने अन्य बिषयहरू ;— कार्यक्रमको परिचय र उद्देश्य अवगत गराउने । कृयाकलापमा उल्लेखित बिषयबस्तुहरू समेटी कक्षा सञ्चालन गर्ने । अन्तरक्रियाको अवसर सृजना गर्ने । स्वास्थ्य सम्बन्धी बिषयहरूको पम्प्लेट, पोष्टर, फ्लीपचार्ट आदिको उचित प्रयोग गरी व्यवहारिक ज्ञान दिने । एक कक्षाको अवधि कम्तीमा ४५ मिनेटको हुनुपर्ने । योगको सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक कक्षा संचालनः प्रत्येक कक्षाका २ जनाका दरले विद्यार्थी छनौट गरि शिक्षकहरुको समेत सहभागितामा योग प्रशिक्षकद्वारा पाक्षिक रूपमा प्रयोगात्मक कक्षा संचालन गर्नुपर्नेछ । अन्य दिनमा प्रशिक्षण दिएका विद्यार्थी र शिक्षकद्वारा आ—आफ्ना कक्षामा अन्य विद्यार्थीहरुलाई अभ्यास गराउन प्रोत्साहित गर्ने र त्यसका लागि विद्यालयमा नियमित समय छुट्याउन विद्यालय व्यवस्थापन समितिसंग छलफल गरि पहल गर्ने । विद्यार्थिहरू माझ योगाभ्यास प्रतिर्पर्धा गराइ उत्कृष्ठ विद्यार्थिलाइ प्रोत्साहन गर्ने ।
बजेट बाँडफाँड	बजेट रू.५०,००० ।
सन्दर्भ सामाग्री	Module for Ayurveda and Yoga Education at School , तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम ।

३) जेष्ठ नागरिकको लागि स्वास्थ्य प्रबर्धन सेवा कार्यक्रम

परिचय	आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरुमा सेवा लिन आउने जेष्ठ नागरिक सेवाग्राहीहरुको पहिचान गरी नियमित रूपमा स्वास्थ्य जाँच तथा प्रबर्धन गर्न यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको हो ।
उद्देश्य	जेष्ठ नागरिकहरूको शारीरिक जाँच गरी रसायन चिकित्सा र योगको माध्यमबाट स्वास्थ्य संरक्षण, प्रवर्धन र उचित परामर्श दिने ।
अपेक्षित प्रतिफल	जेष्ठ नागरिकहरूले नियमित रूपमा आवश्यक सेवा एवं औषधोपचार प्राप्त गर्नेछन् । योग तथा उपयुक्त आहार विहार अपनाएर जीवनशैली परिवर्तन गरी स्तरीय जीवन यापन गर्न सक्नेछन् । रसायन औषधिहरूको प्रयोगबाट जेष्ठ नागरिकहरूको स्वास्थ्य संरक्षण र प्रवर्धन भएको हुनेछ ।
सन्चालन प्रकृया	कार्यक्रम संचालन गर्ने निकायः— आयुर्वेद औषधालय । संचालन विधिः— आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरुमा सेवा लिन आउने जेष्ठ नागरिक सेवाग्राहीहरु सेवाग्राहीको पहिचान गरी नियमित रूपमा स्वास्थ्य जाँच गर्ने । आचार रसायन, आहार—विहार, व्यायाम, योग तथा पूर्वपञ्चकर्म विधिको आधारमा सेवा प्रदान गर्ने । समुदायमा स्वास्थ्य सेवाबाट बञ्चित, आर्थिक रूपले बिपन्न वर्गका जेष्ठ नागरिकहरूका लागि काम गरिरहेका स्थानीय संघ संस्थाहरू, बृद्धाश्रम, योग केन्द्रहरूसंग समन्वय गर्न सकिनेछ । कार्यक्रमको अभिलेख अनुसूची‘१ वमोजिम अद्यावधिक राख्नु पर्ने छ । यस कार्यक्रमको प्रतिवेदन तोकिएको ढांचामा आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभागमा पठाउनु पर्नेछ । कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्ने समयः—कार्यालय समयमा नियमित रुपमा । लक्षित समूहः—जेष्ठ नागरिकहरु ।
बजेट बाँडफाँड	रू. ५०,०००
सन्दर्भ सामाग्री	निर्देशिकामापदण्ड आदि ,कार्यविधि , तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम ।

४) स्तनपायी आमालाई मातृशिशु सुरक्षार्थ दुग्धबर्धक जडिबुटी जन्य औषधि वितरण कार्यक्रम

परिचय	मातृशिशु स्वास्थ्य र स्तनपानको महत्व बुझाउन,आमा र बच्चाको स्वास्थ्य सुधार गर्न तथा कुपोषणजन्य रोगबाट बचाउन, सुत्केरी महिलाको पर्याप्त दूध बढाउन शतावरी चूर्ण वितरण गर्न र सेवाग्राहीमा सो सम्बन्धि चेतनामूलक सामाग्री वितरण गर्न यो कार्यक्रम प्रस्ताव गरिएको हो ।
उद्देश्य	आमा र बच्चाको स्वास्थ्य सुधार गर्ने तथा कुपोषणजन्य रोगबाट बचाउने स्तनपानको महत्वबारे स्तनपायी महिलाहरूलाई जनचेतनामूलक स्वास्थ्य शिक्षा प्रदान गर्ने । मातृशिशु मृत्युदर घटाउने ।
अपेक्षित प्रतिफल	शतावरी चूर्ण, दशमूल तेलको समेत प्रयोगबाट शिशु र आमाको स्वास्थ्यमा सुधार हुनेछ । स्तनपायी महिलाहरू आफ्नो शिशुलाई स्तनपान गराउन उत्प्रेरित हुनेछन् । बच्चाको शारीरिक र मानसिक बृद्धि र विकासमा सघाउ पुग्नेछ । कुपोषणजन्य रोगहरूको रोकथाम हुनेछ । बाल मृत्युदर घटाउन मद्धत पुग्नेछ ।
सन्चालन प्रकृया	कार्यक्रम संचालन गर्ने निकायः— आयुर्वेद औषधालय । संचालन विधिः— स्वास्थ्य संस्थामा आउने समवन्धित सेवाग्राहीलाइ अनुसूची‘३ मा तोकिए बमोजिमको औषधि समावेश गरी नियमित रूपमा सेवा प्रदान गर्ने । स्वास्थ्य स्वयंसेविका समेतको समन्वयमा सुत्केरी महिलाको लगत संकलन गर्ने शिशु र आमाको नियमित रूपमा स्वास्थ्य जाँच गर्नुपर्नेछ । आवश्यकतानुसार सुत्केरी महिलाको पर्याप्त दूध बढाउन शतावरी (कुरिलो चूर्ण) ६ महिनासम्म खुवाउनुपर्नेछ । तत्काल सुत्केरी भएको अवस्था छ भने आमालाई एक महिनासम्म दशमूल तेलको मालिस प्रयोग गर्न दिनुपर्नेछ । मातृशिशु स्वास्थ्य र स्तनपानको महत्व बुझाउन बर्थिङ सेन्टर, खोपकेन्द्र, पूर्वप्रसूति जाँच गर्ने स्थानहरूसंग समेत समन्वय गर्न सकिनेछ । प्रत्येक बर्षको स्तनपान सप्ताहमा सरोकारवाला निकायसँग समन्वय गरी तोकिएको लक्षित समुदायलाई चेतनामुलक सामाग्री मार्फत प्रचार प्रसार गर्ने । कार्यक्रमको अभिलेख अनुसूची‘१ वमोजिम अद्यावधिक राख्नु पर्ने छ । लक्षित समूहः— स्तनपायी महिला (बच्चा जन्मेपछि ६ महिना सम्म) । कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्ने समयः— आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाबाट नियमित
बजेट बाँडफाँड	रू ५०,०००/-
सन्दर्भ सामाग्री	निर्देशिका ,कार्यविधि , मापदण्ड आदि तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम ।

५) पूर्वपञ्चकर्म कार्यक्रम

परिचय	पूर्वकर्म कार्यक्रमका माध्यमबाट आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरुमा आउने सेवाग्राहीहरूको स्वास्थ्य प्रवर्धन गर्न यो कार्यक्रम संचालन गरिएको हो ।
उद्देश्य	आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरुमा आउने सेवाग्राहीहरूको जाँच गरी पूर्वकर्मको माध्यमबाट स्वास्थ्य संरक्षण, प्रवर्धन, आवश्यक उपचार र उचित परामर्श दिने ।
अपेक्षित प्रतिफल	यस सेवाबाट बिरामीहरू तथा सेवाग्राहीहरूको स्वास्थ्य संरक्षण, प्रवर्धन र पुनर्स्थापनामा सघाउ पुग्नेछ ।
सन्चालन प्रकृया	सेवा दिने/कार्यक्रम संचालन गर्ने निकायः—आयुर्वेद औषधालयहरू संचालन विधिः— पूर्वकर्म कार्यक्रम संचालन भएका आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरुमा सेवा प्रयोजनका लागि अनुसूची ४ मा तोकिए बमोजिमको फाराम बनाउने । आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरुमा आएका सेवाग्राहीलाई स्वास्थ्य जाँच गरि समस्याको पहिचान गरी आवश्यकता अनुसार पूर्वकर्म सेवाका लागि सिफारिस गर्ने । पंचकर्म अन्तर्गत पूर्वकर्मको रूपमा आवश्यकतानुसार स्नेहन, स्वेदन, शिरोधारा, कटीवस्ति, ग्रीवावस्ति, नस्य आदि संचालन गर्ने । स्वेदन कर्म को लागि अनुसूची'५ वमोजिम का द्रव्य रोगानुसार प्रयोग गर्ने । कार्यक्रम संचालनको लागि स्थानीय तहबाट वजेट व्यवस्था भएमा अनुसूची'७ मा तोकिएवमोजिम अभ्यङ्गकर्ता करारमा लिन सकिनेछ । लक्षित समूहः—आयुर्वेद संस्थाहरूमा उपचारार्थ आएका सेवाग्राहीहरू । कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्ने समयः—कार्यालय संचालन रहने समयमा नियमित रुपमा ।
बजेट बाँडफाँड	७५,०००।—
सन्दर्भ सामाग्री	मापदण्ड, कार्यविधी, निर्देशिका तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम ।

६) औषधि खरिद

परिचय	गुणस्तरीय औषधि र स्वास्थ्य सामग्रीको सहज तथा प्रभावकारी आपूर्ति एवं उपयोगलाई सुनिश्चित गर्दै आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा सेवा लिन आउने सेवाग्राहीलाई तोकिएका औषधि निःशुल्क रूपमा निरन्तर उपलब्ध गराउने उदेश्यले यो कार्यक्रम राखिएको हो ।
उद्देश्य	निःशुल्क अत्यावश्यक औषधिहरूको उपलव्धता सुनिश्चित गर्ने । स्थानीय रुपमा देखिने रोगहरूको प्राथमिकता अनुसार निरन्तर व्यवस्था हुनेगरि आवश्यक आयुर्वेद औषधि खरिद गर्ने । निःशुल्क औषधि सहितको सेवा निरन्तर प्रवाह गर्ने ।

अपेक्षित प्रतिफल	अत्यावश्यक औषधि सहितको सेवा नियमित उपलब्ध हुनेछ ।
सन्चालन प्रकृया	आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाको विरामी तथ्यांक अनुसार खरिद गर्ने आयुर्वेद औषधिको प्राथमिकता एवं परिमाण निर्धारण गर्ने । यस शिर्षकबाट जेष्ठ नागरिक कार्यक्रमस्त,नपायी आमा ल(पञ्चकर्म)पूर्वकर्म,गायतका कार्यक्रमका लागि समेत औषधि उपलव्ध गराउने । औषधि खरिद गर्दा अनुसूची ६ अनुसारका निःशुल्क बितरण गरिने अत्यावश्यक आयुर्वेद औषधिहरुको मिति२०७४।७।२३कोस्वीकृत सूची) २३वटा (तथा अन्य कार्यक्रमका लागि विगतमा तोकीए अनुसारका औषधि खरिद गर्नु पर्नेछ । सार्वजनिक खरिद ऐन २०६३ तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली २०६४ वमोजिम खरिद इकाइ गठन गरी प्राप्त वजेटको परिधीभित्र रहि प्रचलित कानून वमोजिम गर्ने । सार्वजनिक निकालयले सोझै खरिद गर्नु अघि सार्वजनिक खरिद ऐन २०६३को दफा ४१ र सार्वजनिक खरिद नियमावली २०६४को नियम ८६ बमोज (संशोधन सहित)िमका विषय एकिन गरी नियम ८५ मा व्यवस्था भए बमोजिम गुणस्तरीय औषधी खरिद गर्ने । यसरी औषधी खरिद गर्दा औषधी व्यवस्था विभागबाट उत्पादन अनुज्ञापत्र प्राप्त तथा नविकरण गरेको साथै विक्रिवितरण प्रमाण पत्र प्राप्त उत्पादक को औषधी खरिद गर्नुपर्नेछ । अनुसूचि ८ बमोजिमको गुणस्तर परिक्षण प्रतिवेदन र चूर्ण औषधीहरूको हकमा मान्यता प्राप्त औषधी परिक्षण प्रयोगशालाबाट microbial test comply भएको प्रमाणपत्र र औषधी दाखिला प्रतिवेदनको छायाँप्रति सहित औषधी दाखिला भएको मितिले १ महिनाभित्र आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा विभागमा अनिवार्य रूपमा पठाउनुपर्नेछ । औषधि खरिद गर्दा गुणस्तर परिक्षण गरी रेकर्ड अद्यावधिक हुनुपर्नेछ । लक्षितसमूहः —सेवाग्राहीहरू । कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने समयः— कार्ययोजना अनुसार ।
बजेट बाँडफाँड	३,५०,०००।—
सन्दर्भ सामाग्री	निर्देशिका ,कार्यविधि , मापदण्ड आदि तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम ।

७) मेडिकल सामाग्रि उपकरण तथा मेसिनरी,औजार खरिद

परिचय	आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थाहरूमा चिकित्सा उपयोगि सामाग्रीको व्यवस्थापन सहज पार्न यो कार्यक्रम राखीएको हो ।
उद्देश्य	नियमित आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न आवश्यक उपकरण लगायत आवश्यक सामाग्रीको व्यवस्थापन गर्ने । महामारीजन्य अवस्थामा आवश्यक सुरक्षात्मक सामाग्रि समेतको व्यवस्था गर्ने ।

अपेक्षित प्रतिफल	आयुर्वेद स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न तथा रोग निदान गर्न आवश्यक उपकरणको उपलव्धता भएको हुनेछ । महामारीजन्य अवस्थामा आवश्यक सुरक्षात्मक उपाय अवलम्वन भएको हुनेछ ।
सन्चालन प्रकृया	कार्यक्रम संचालन गर्ने निकायः— प्रदेश मातहतका जिल्ला स्तरीय आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्था । संचालन विधिः आवश्यकतानुसार खरिद योजना वनाउने । सार्वजनिक खरिद ऐन २०६३ तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली २०६४ वमोजिम खरिद इकाइ गठन गरी प्राप्त वजेटको परिधीभित्र रहि प्रचलित कानून वमोजिम गर्ने । खरिद गरीएका सामाग्रिहरूको नियमानुसार अभिलेख अद्यावधिक गरिराख्नुपर्ने छ ।
बजेट बाँडफाँड	रू.४०,०००।—
सन्दर्भ सामाग्री	निर्देशिका ,कार्यविधि , मापदण्ड आदि तथा अन्य प्रचलित ऐन नियम ।

पुनश्चः देहायको प्राथमिकता क्रमानुसार बजेट बाँडफाँड गर्नुहुन

८) कार्यालय संचालन तथा प्रशासनिक खर्च (अनिवार्य दायित्व)

क	मार्गदर्शन बमोजिमका सशर्त कार्यक्रमहरूमा अनिवार्य रूपामा बजेट बाँडफाँड गरि SUTRA मा सोही अनुसार राखि कार्यक्रम संचालन गर्नुहुन ।
ख	देहायका अनिवार्य दायित्वका शिर्षकहरूमा प्राथमिकता दिई बजेट बिनियोजन गरि खर्च शिर्षक अनुसार SuTRA मा बाँडफाड राखि खर्च गर्नुपर्नेछ ।
१	नेपाल सरकारका स्थायी कर्मचारीको तलव (ग्रेड, क.सं.कोष थप, सावधिक जीवन विमा थप, चाडपर्व खर्च)
२	नेपाल सरकारका स्थायी कर्मचारीका लागि आवश्यक हुने महंगी भत्ता ।
३	नेपाल सरकारका स्थायी कर्मचारीका लागि आवश्यक हुने पोषाक भत्ता ।
४	नियमानुसार नेपाल सरकारका स्थायी कर्मचारीका लागि आवश्यक हुने स्थानीय भत्ता ।
५	कार्यालय भाडामा बसिआएको भएमा घरभाडा ।
६	कार्यालयको स्वीकृत स्थायी दरवन्दि अनुसार करार सेवाका कर्मचारिको पारिश्रमिक
ग	आवश्यकतानुसार अन्य संचालन खर्चमा बजेट बाँडफाँड हुन ।

अनुसूचिहरू

अनुसूची — १

निःशुल्क बिशेष स्वास्थ्य सेवाको प्रयोजनको लागि भरिने फारम

१. नाम,थरः—

२. उमेरः—

३. लिङ्गः—

४. ठेगानाः— महा/उप/नगर/गाउंपालिका वडा नं.—

५. पेशाः—

६. सम्बन्धित बिरामी वा अभिभावकको दस्तखतः—

७. सेवाको किसिमः—

(क) जेष्ठ नागरिक (ख) स्तनपायी आमा

कार्यालय प्रयोजनको लागि (२ प्रति मध्ये १ प्रति सेवाग्राहीलाई)

(क) मूल दर्ता नं.

(ख) सहायक रजिष्टर दर्ता नं.

सि.नं.	मिति	सेवाको किसिम	औषधिको नाम	फायल	ग्रा./मि.ग्रा	पुनरावृति मिति	विरामीको दस्तखत	दस्तखत(औषधि वितरण शाखा)

सिफारिश गर्ने स्वीकृत गर्ने

(उपचारमासंलग्न स्वास्थ्यकर्मी) संस्था प्रमुख

नाम नाम

पद पद

दस्तखत दस्तखत

अनुसूची —२

निःशुल्क विशेष उपचारसम्बन्धी व्यवस्था

१. निःशुल्क प्रदान गरिने विशेष उपचार सेवाहरूः

(अ) जेष्ठ नागरिकका लागिः

(क) पञ्चकर्म अन्तर्गतको पूर्वकर्म स्नेहन र स्वेदन

(ख) रसायन योगका लागि एकल चूर्ण औषधिहरू

१. अश्वगन्धा चूर्ण

२. आमलकी चूर्ण

३. अमृता चुर्ण

(आ) स्तनपायी आमाका लागि

१. शतावरी चूर्ण

२. दशमूल तेल

अनुसूची —३

स्तनपायी आमाका लागि औषधिहरू

क्र.सं	औषधीको नाम	प्रयोग	मात्रा	प्रयोग विधि	प्रयोग अवधि
१	शतावरी(कुरिलो)चूर्ण	स्तन्य वर्द्धक, पोषक,रोग प्रतिरोध शक्ति वर्द्धक	चूर्णः ३—६ ग्राम स्वरसः १०—२० मि.लि. क्वाथः५० —१०० मि.लि	रस निकालेर , चूर्ण(Powder) बनाएर अथवा पकाएर क्वाथको रूपमा	आवश्यकतानुसार सुत्केरी भएको ६ महिना सम्म

अनुसूची—४

पूर्वपंचकर्म सेवाको प्रयोजनको लागि भरिने फाराम

१. नाम, थरः—

२. उमेरः—

३. लिङ्गः—

४. ठेगानाः— महा/उप/नगरपालिका/गाउपालिका वडा नं.

५. पेशाः—

६. सम्बन्धित बिरामी वा अभिभावकको दस्तखतः—

७. कार्यालय प्रयोजनको लागि (२ प्रति मध्ये १ प्रति सेवाग्राहीलाई)

(क) मूल दर्ता नं.

(ख) सहायक रजिष्टर दर्ता नं.

८. सेवाः योग, पूर्वकर्म(स्नेहन , स्वेदन),शिरोधारा,प्रतिमर्स नश्य कर्म, अन्य ।

अनुसूची — ५

स्वेदन क्रियाको लागि आवश्यक द्रव्यहरू

नाडीस्वेदका लागि औषधि द्रव्यः

प्रायशः पातहरूको प्रयोग गरिन्छ र फल, बोक्रा, जरा वा काण्डको पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

शीतल चिनी (शिग्रु)	पुनर्नवा	गहत	दशमूल	बृहत पंचमूल
गुर्जो	मास	तण्डुल (चामल)	सिमली	तितेपाती
बरुण (सिप्लिगान)	मांस रस	कांजी	तिल	सिस्नु आदि

अनुसूची —६

अत्यावश्यक आयुर्वेद औषधि सूचि

निःशुल्क प्रदान गरिने निम्नानुसारका औषधिहरु निरन्तर रुपमा प्राप्त हुने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।

रोगको नाम	औषधिको विबरण	कैफियत
अम्लपित्त	१.अविपत्तिकर चूर्ण	
उदर रोग	२.हिंग्वाष्टक चूर्ण	
वातव्याधि	३.महायोगराज गुग्गुल ४.महानारायण तैल	
श्वशनविकार	५.सितोपलादि चूर्ण ६.टंकण भस्म	
स्त्रीरोग	७.पुष्यानुग चूर्ण	
बालरोग	८.बालामृत ९. मृगमदासाव	
उच्च रक्तचाप	१०.सर्पगन्धाघन वटी	
त्वकविकार	११.निम्बादि चूर्ण १२. गन्धक रसायन	
कर्ण, नासा, मुख, दन्त र कण्ठरोग	१३.खदिरादि वटी १४.षडविन्दु तेल	
आमवात	१५.योगराज गुग्गुल	
ज्वर	१६.महाशुदर्शन चूर्ण	
अतिसार, ग्रहणी	१७.महाशंख वटी १८.विल्वादि चूर्ण	
व्रण	१९.जात्यादि तेल	
वातरक्त	२०.कैशोर गुग्गुल	
मूत्रविकार,प्रमेह	२१.चन्द्रप्रभावटी	
विविध	२२.त्रिफला २३.अश्वगन्धा चूर्ण	

अनुसूची — ७

पूर्वकर्म(स्नेहन, स्वेदन), शिरोधारा/पंचकर्म संचालन गर्ने अभ्यङ्गकर्ता

अभ्यङ्गकर्ताः

१. महिला / पुरुष

२. कम्तिमा १ महिनाको तालिम प्राप्त ।

३. तालिम दिने निकायः—मान्यता प्राप्त शिक्षण संस्था/आयुर्वेद चिकित्सकको निगरानीमा आयुर्वेद संस्था ।

४. कम्तीमा ८ कक्षा उत्तीर्ण

५. स्थानीय हुनुपर्ने

उमेरः १८ — ३५ वर्ष

कार्य बिवरणः

(क) अभ्यङ्ग, स्वेदन र शिरोधारा कक्षको आवश्यक सरसफाई गर्ने ।

(ख) आवश्यक पूर्वकर्मका सामग्रीहरु तयार गर्ने ।

(ग) चिकित्सकको सिफारिश अनुसार आयुर्वेद स्वास्थ्य संस्थामा आएका सेवाग्राहीहरुलाई अभ्यङ्ग (तेल मालिश), स्वेदन, शिरोधारा लगायतका कामहरु गर्ने ।

(घ) अभ्यङ्ग लगायत सेवा प्रदान गरेको बिवरणका साथै प्रतिवेदन तयार गर्न सहयोग गर्ने ।

अनुसूची— ८

औषधि गुणस्तर सम्बन्धि व्यवस्था

क) चूर्ण औषधिहरुको निम्नानुसार परीक्षण व्यवस्था गर्ने:

क.स	औषधिको नाम	तौल	रूप/वर्ण	स्पर्श	रस	गन्ध	एकरूपता	कैफियत

प्रत्येक व्याचको स्वीकृति प्राप्त औषधि परीक्षण प्रयोगशालाबाट Microbial Test पूरा गरेको प्रमाणपत्र संलग्न

(ख) गुग्गुल/वटी औषधिहरुको निम्नानुसार परीक्षण व्यवस्था गर्ने:

क.स.	औषधिको नाम	तौल	रूप/वर्ण	स्पर्श (Hardness	एकाई तौल	रस	गन्ध	एकरूपता	कैफियत

(ग) भष्म/पिष्टी औषधिहरुको निम्नानुसार परीक्षण व्यवस्थ गर्ने:

क.स.	औषधिको नाम	तौल	स्वरूप (form)	रूप/वर्ण (colour)	रेखापूर्णता	वारितर	रस	गन्ध	निश्चन्द्रिका	कैफियत

(घ) लौह/मण्डुर औषधिहरुको निम्नानुसार परीक्षण व्यवस्था गर्ने:

क.स	औषधिको नाम	तौल	स्वरूप (form)	रूप/वर्ण(colour)	एकाई तौल	रस	गन्ध	एकरूपता	कैफियत

(ङ) मलहम एवं तैल औषधिहरुको निम्नानुसार परीक्षण व्यवस्था गर्ने:

क.स.	औषधिको नाम	तौल	रूप/वर्ण (colour)	स्पर्श (smoothness)	सान्द्रता	गन्ध	एकरूपता	कैफियत